

Pisidia Bölgesi Şehir Sikkeleri Üzerindeki Hermes Tasvirleri*

Hermes Representation on Civic Coins of the Pisidia Region

Nurgül DEMİRTAŞ**

Öz

Pisidia bölgesi'nde ele geçen sikkeler üzerinde Hermes tasvirini Adada, Antiokheia, Ariassos, Baris, Etenna, Isinda, Kodroula, Komama, Kremna, Olbasa, Prostanna, Sagalassos, Seleukeia Sidera, Selge, Sibidounda, Termessos, Timbriada ve Tityassos kenti olmak üzere toplam 18 kentin sikkeleri üzerinde görmekteyiz.

Bu sikkeler üzerinde Hermes'in toplam üç ana tipi saptanmıştır. Ayakta Duran Hermes tipi, Oturan Hermes tipi ve Hermes başı-büstü tipi.

Üzerinde Hermes tasvirinin yer aldığı en erken sikke M.Ö. 1. yüzyıla aitken, en geç sikke ise II. Claudius Gothicus dönemine (M.S. 268-270) aittir.

Bu bölgenin sikkeleri üzerinde Hermes'in daha çok haberci tanrı ve ticaret tanrısı olması vurgulanırken, bazı kentlerde de Hermes'in dinsel kimliği ön plana çıkarılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hermes, Sikke, Tasvir, Pisidia, Şehir.

Abstract

Hermes representation are determined on the coins of 18 cities in Pisidia such as Adada, Antiochia, Ariassus, Baris, Etenna, Isinda, Codrula, Comama, Cremna, Olbasa, Prostanna, Sagalassus, Seleucia Sidera, Selge, Sibidounda, Termessus, Timbriada and Tityassus.

Three main group of Hermes representation in total are determined on coins. These group are, respectively, Standing Hermes, Sitting Hermes and the head or bust of Hermes.

* Bu makale 2013 yılında İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Klasik Arkeoloji Bölümü'nde yapılmış, Sikkelerin Işığında Lykia, Pamphylia, Pisidia ve Kilikia'da Hermes isimli Doktora tezinin düzenlenmiş ve düzeltilmiş bir bölümünü (Pisidia) içermektedir.

** Dr. Nurgül Demirtaş, (demirtas.nurgul@gmail.com)

The earliest coin with Hermes figure in Pisidia is from 1st century BC and the latest coins are from 268-270 AD which is the Age of Claudius Gothicus.

On the coins of this region, Hermes is mostly characterized as the messenger of gods and the god interested in trade. Also, in some cities the religious identity of Hermes has been to the forefront.

Key Words: *Hermes, Coins, Representation, Pisidia, City.*

Olympos tanrılarının en renkli ve özgün kişiliklerinden biri olan Hermes¹, (Yunanca Ερμής) Titanlar soyundan Atlas ile Pleione'nin kızı Maia'nın Zeus'la birleşmesinden doğmuştur.² Arkadia'nın güneyindeki Kyllene dağının bir mağarasında doğan ve tanrıların, öncelikle Zeus'un habercisi olarak görev alan, on iki büyük Olympos'lu tanrıdan biri olan Hermes'i, (Res.1)³ Yunan mitolojisinde birçok efsanede tanrılarının habercisi, hırsız, hilebaz, yalancı, zanaatçı, müzisyen, sporcu, çobanların, ezilmiş ve alt tabaka insanların, seyyahların koruyucusu, becerikli, haydut, hırsız, aldatici, lyra'nın mucidi, ticaret tanrısı ve psykhopompos olarak görmekteyiz. Böylesine çeşitli sıfatları olan Hermes, Antik dönemde, Grek kültürünün etkisinin görüldüğü geniş bir alanda yayılım ve tapınım bulmuştur. Pisidia bölgesi'ndeki yayılımını özellikle sikkeler üzerindeki tasvirlerden yola çıkarak araştırmamın sebebi de, sikkelerin antik dönemin en yaygın malzemelerinden biri olmasıdır. Tanrının, sikke tasvirleri diğer tasvirlerin içerisinde en geç yapılan tasvirleridir. Bunun nedenini ise, heykel ve vazo sanatının büyük bir ivme gösterdiği M.Ö. 7. yy'ın ikinci yarısında, sikkenin daha yeni icat edilmesiyle açıklamak mümkündür. Tanrının ilk tasvirleri M.Ö.5. yy'ın başından itibaren sikkeler üzerinde belirmeye başlamıştır. Şimdiye kadar yapılan araştırmalara göre, Hermes tasvirli ilk sikkeler Ainos (Res.2)⁴ sikkeleridir. Herodotos'tan öğrendiğimize göre Makedonya, Trakya ve kuzeyinde Hermes önemli bir tanrı olarak kabul edilirdi. Trakyalılar en çok Hermes'in adına yemin ederler ve onun soyundan geldiklerini öne sürerlerdi.⁵ Tanrının Ainos dışında, Thrakia'da yer alan birçok kentin sikkesi

¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Gerard Siebert "Hermes" *LIMC V-1*, Zürich, München, Düsseldorf, Artemis & Winkler Verlag, 1990, s. 285-387; Georg Wissowa-Wilhelm Kroll, "Hermes", *RE VIII*, J.B. Metzlersche Buchhandlung, Stuttgart, 1913, s.738-792; Sibel Özbudun, *Hermes'ten İdris'e*, Ütopya Yayınevi, Ankara, 2004.

² Azra Erhat, *Mitoloji Sözlüğü*, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1993, s.140.

³ John Boardman, *Kırmızı Figürlü Atina Vazoları, Arkaik Dönem*, çev. Gürkan Ergin, Homer Kitabevi, İstanbul, 2002, Res.61.2.

⁴ *AMNG II 270*.

⁵ Herodotos, *Herodot Tarihi*, çev: Müntekim Öktem, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1991, s. 248.

üzerinde tasvirlerini görmek mümkündür. Thrakia dışında ise, Anadolu, Yunanistan, Adalar ve İtalya'dan-Hindistan ve Afganistan'a ve Kuzey Afrika'dan-Makedonya'ya kadar birçok kent Hermes tasvirli sikke basmıştır. Tanrı bu bölgelerdeki yerel özelliklerin de etkisinde kalarak değişik tiplerde tasvir edilmiştir.

Ainos dışındaki kentlerde basılan sikkelerin arka yüzlerinde yer alan figür tasvirlerinin, dönemin tam plastik ve kabartma tasvirlerinden etkilenmiş ya da kopyalanmış olması kuvvetle muhtemeldir. Bu eserlerin bazıları, tanrının tasvirlerinin incelenmesi açısından oldukça önemli bir yere sahiptir. Tanrının sikkeler üzerindeki tasvirlerinde, özellikle Klasik ve Helenistik dönemde, diğer sanatlarda olduğu gibi yükseklik, genişlik ve derinlik, yani üç boyut arayışının olduğu açıkça görülmektedir. Bu durum, sikke kalıplarının iyi bir heykeltıraşlık eğitiminden geçirildiklerini veya bazı heykeltıraşların sikke kalıbı ustası olarak da çalışmış olabileceklerini akla getirmektedir.

Konumuz olan Pisidia bölgesi'ndeki Hermes tasvirleri Adada, Antiokheia, Ariassos, Baris, Etenna, Isinda, Kodroula, Komama, Kremna, Olbasa, Prostanta, Sagalassos, Seleukeia Sidera, Selge, Sibidounda, Termessos, Timbriada ve Tityassos kenti olmak üzere toplam 18 kentin sikkeleri üzerinde görülmektedir.

Bu kentlere ait sikkeler üzerindeki Hermes tasvirlerini üç ana tipe ayırmak mümkündür. Ayakta Duran Hermes, Oturan Hermes ve Hermes başı-büstü.

1-Ayakta Duran Hermes tipi: Sikkeler üzerinde sıkça kullanılan bu tip de tek başına veya başka bir tanrı ve kişiyle oluşuna göre ikiye ayrılırken, elinde tuttuğu nesnelere ve yanında duran tanrı/kişilere göre de alt tiplere ayrılmaktadır.

1.a. Tek Başına: Sikkelerin arka yüz Hermes tasvirlerinde en yaygın tip, ayakta duran Hermes tipidir. Bu tipte tanrı genellikle, çıplak olarak veya khlamys ile betimlenir. Khlamys iki omuzda, boynuna bağlanmış olarak, bazen sadece sol kol üzerine dökülmüş ve bazen de sol koluna dolamış bir şekilde verilir. Tanrı bu tasvirlerde genellikle en bilinen atribüleri kerykeion ve petasos ile betimlenir. Kerykeion bazen sağ elde iken bazen de sol kol ve gövde arasından omuza doğrudur. Petasos ise bazen başta bazen başın arkasında tasvir edilir. Bunun dışında genellikle sağ elinde para kesesi bazen de elinde bir kap formu (patera, phiale) tutarken betimlenir. Tanrı ayakta

duran tasvirlerinde duruş olarak bazen cepheden, bazen $\frac{3}{4}$ cepheden, bazen de sağa veya sola profilden verilir.

Duruş açısından sikke, keramik, kabartma ve heykeldeki tasvirlerinin gelişimi birbirine benzer ve birbirini taklit edecek şekildedir. Hem heykeltraşlık eserlerde hem de sikkeler üzerindeki tasvirlerinde ise yaygın olarak Hermes Farnese⁶ (Res.3) ve Hermes Belvedere⁷ (Res.4) tipleri görülmektedir.

1.a.a. Kerykeionlu ve Para Keseli; Bu tip, Pisidia bölgesindeki 11 kentten sikkeleri üzerinde görülmektedir. Sikkeler üzerinde görülen en yaygın tip olarak karşımıza çıkan bu tipte Hermes, sol elinde kerykeion ve sağ elinde para kesesi tutmaktadır.

Adada'nın M.Ö. 1 yüzyıla tarihlenen⁸ (Res.5); Ariassos'un Geta⁹ (M.S. 209-212) (Res.6); Baris'in M.S. 3 yüzyıl¹⁰ (Res.7); Kodroula'nın Marcus Aurelius¹¹ (M.S. 139-161) (Res.8); Olbasa'nın Caracalla¹² (M.S. 198-217); Seleukeia Sidera'nın Maximus Caesar¹³ (M.S. 235-238) (Res. 9); Selge'nin Caracalla¹⁴ (M.S. 197-217) (Res.10); Sibidounda'nın Geta¹⁵ (M.S.198-209)(Res.11); Timbriada'nın Geta¹⁶ (M.S. 209-212) (Res.12) ve Tityassos'un Iulia Mamaea¹⁷ (Res. 13) ve Herennia Etruscilla'ya¹⁸ ait sikkelerinde (Res.14) bu tasvir bulunmaktadır. Ayrıca Prostanna'nın M.Ö. 1. Yüzyıl¹⁹ (Res.15) sikkesinde de Hermes sol elinde kerykeion, ileriye doğru uzattığı sağ elinde ise belirsiz bir obje ile tasvir edilmiştir. Muhtemelen Hermes'in sağ elinde tuttuğu bu obje para kesesidir.

1.a.b. Kerykeionlu; Sagalassos'ta Hadrianus²⁰ (M.S. 117-138) (Res.16) ve Marcus Aurelius²¹ (M.S. 161-180) (Res.17) dönemi sikkeleri üzerinde bu

⁶ LIMC V-1, 367, no: 950b.

⁷ http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Hermes_Pio-Clementino_Inv907.jpg.

⁸ SNGFrance 3, Pisidie 1024.

⁹ Aulock Pisidiens I, 467-469; Waddington Collection 3635.

¹⁰ SNGCop.Pisidia 104; Philpsen Collection 2649; Imhoof-Blumer, KL. M. II, s.366, 3; Aulock Pisidiens II, 213-215.

¹¹ Aulock Pisidiens I, 979.

¹² H.von Aulock, "Kleinasiatische Münzstätten VIII. Die römische Kolonie Olbasa", JNG (Jahrbuch für Numismatik und Geldgeschichte) 21, 1971, s.20, no: 18.

¹³ Aulock Pisidiens II, 1988-1989.

¹⁴ SNGFrance 3, Pisidie 2045.

¹⁵ Aulock Pisidiens I, 1374.

¹⁶ BMC Pisidia, s.278,2; Aulock Pisidiens II, 2184-2186.

¹⁷ Aulock Pisidiens II, 2262.

¹⁸ BMC Pisidia, s.280,7; Aulock Pisidiens II, 2264.

¹⁹ Aulock Pisidiens II, 1749; Imhoof-Blumer, KL. M. II, s.390, 4 (Lev. XIV-5).

²⁰ SNGFrance 3, Pisidie 1768.

tasvir görülmektedir. Burada Hermes, elinde sadece kerykeionu ile tasvir edilmiştir.

1.a.c. Kerykeionlu ve Meşaleli; Sagalassos kentinin Valerianus (M.S. 253-260) (Res.18) dönemi sikkeleri²² üzerinde bu tasvir görülmektedir. Bu sikkede Hermes, sola doğru gitmekte, çıplak, pelerini boynunda bağlı, ayağında kanatlı sandaletleri, sağ elinde kerykeion ve sol elinde meşale tutarken tasvir edilmiştir.

1.a.d. Kerykeionlu, Para keseli ve Trophaeumlu; Termessos'un Roma İmparatorluk dönemine tarihlenen (imparator belirsiz) bir sikkesinde²³ (Res. 19) bu tasvir görülmektedir. Bu sikke de Hermes, ayakta, çıplak, sola doğru gitmekte, sağ elinde kerykeion ve para kesesi, sol elinde ise trophaeum? tutmakta. Anadolu'da Pisidia bölgesindeki Termessos kentinin sikkesi hariç başka bir kentte trophaeum tutan Hermes tasvirine başka kaynaklarda rastlanmamıştır.

1.a.e. Kerykeionlu, Pateralı ve Giyimli; Termessos'un Antoninler Dönemi (M.S. 138-197) - Gallienus Dönemi arasına (M.S. 253-268) tarihlendirilen bir sikkesinde²⁴ (Res.20) bu tasvir görülmektedir. Bu sikke üzerinde Hermes kısa khitonlu, sağ elinde patera, sol elinde ise kerykeion tutarken tasvir edilmiştir. Hermes'in giyimli ve elinde patera tutması dinsel bir tasvirdir ve kentteki Hermes kültü ile ilişkilendirebilir. Hermes'in bu betimi, genel olarak giyimli tasvirleri az olan Hermes'in "Giysili Hermes" tipine de güzel bir örnek oluşturmaktadır.

Ayrıca Lydia bölgesi'ndeki Blaundos kentinin M.Ö. II. Yüzyıl ve daha sonrasına ait olan sikkeleri²⁵ (Res.21) üzerinde de Hermes kısa khitonlu, sol elinde kerykeion ve sağ elinde para kesesi? ile tasvir edilmiştir. Baktığımız kaynaklarda para kesesi olarak geçen nesne patera olmalıdır. Çünkü Hermes'in giyimli betimlenmesi yukarıda belirtildiği gibi dinsel bir tasvirdir ve elinde patera tutması daha anlamlıdır.

1.b. Başka Tanrı ve Tanrılarla Beraber: Bu bölümde Hermes'in başka tanrı/tanrılar ile birlikte tasvir edildiği bu sikkelerde de 3 farklı tip bulunmaktadır.

1.b.a. Bebek/Çocuk Dionysos'u Taşıyan Hermes; Mitolojik bir olayın anlatıldığı bu tasvir, keramik ve heykeltıraşlık eserlerinden de bilinmektedir. Bebek Dionysos'u taşıyan Hermes tasvirinin en güzel örneği, Olympia Hera

²¹ *SNGvAulock Pisidien* 5169.

²² *SNGvAulock Pisidien* 5198.

²³ *SNGFrance 3, Pisidie* 2199.

²⁴ *SNGCop.Pisidia* 313; *SNGFrance 3, Pisidie* 2167-2169; *SNGv.Aulock Pisidien* 5341;

BMCPisidia, s.271, 28; *SNGPfälzer, Pisidien* 551.

²⁵ *SNGCop.Lydia*, 67-69; *BM Lydia*, s.44, no: 20-23.

Tapınağında bulunan ve Olympia Müzesi'nde sergilenmekte olan, Praksiteles'in eseri olan heykelde (Res.22)²⁶ görülmektedir. Mitolojik bir konuyu içeren bu tasvirde, Bebek Dionysos'u Zeus'un emriyle Nysa dağındaki perilere götüren Hermes²⁷ tasvir edilmiştir.

Yunanistan'da Arkadia bölgesindeki Pheneos kentinin M.Ö. 370-300 yılları arasına tarihlenen bir sikkesinde bu tipe benzer bir betim (Res.23)²⁸ bulunmaktadır. Hermes bu sikke de, Bebek Dionysos yerine Zeus'un, büyütme üzere Hermes'in annesi Maia 'ya verdiği Bebek Arkas'ı taşımaktadır. Bu sikkede Hermes çıplak, sola doğru gitmekte, başında petasos, boynunda pelerin, sağ elinde kerykeion tutmakta, sol kolunda ise Arkas'ı taşımakta. Bu sikke muhtemelen Bebek Dionysos Taşıyan Hermes tasvirli sikkelerin modeli ve öncüsü olmuştur.

Bu tasvir, Anadolu'daki çok az kentte sikkeler üzerinde görülmektedir. Örnek verecek olursak, İonia bölgesindeki Teos kentinin M.S. 1.-3 yüzyılları arasında basılan sikkeleri üzerinde²⁹ (Res.24) bu tasvir yer almaktadır. Bu sikkeler üzerinde Hermes, sola doğru gitmekte. Sağ kolunun üzerinde bebek Dionysos'u taşımakta, sol elinde ise kerykeion tutmaktadır.

Ayrıca Lydia bölgesindeki Philadelphia kentinin Traianus³⁰ (M.S. 98-117) ve Severus Alexander³¹ (M.S. 222-235) dönemi sikkeleri üzerinde de Hermes, çıplak, khlamysi sol koluna dolamış, sola doğru gitmekte, sol kolunun üzerinde ise kerykeionu, (Severus Alexander dönemine ait sikkelerin üzerinde ise ayaklarının dibinde koç ile) ve sağ kolunun üzerinde ise bebek Dionysos'u taşıy vazyette tasvir edilmiştir.

Pisidia bölgesinde ise Bebek Dionysos'u Taşıyan Hermes tasviri, Sagalassos kentinin Nerva³² (M.S. 96-98) (Res.25), Valerianus³³ (M.S. 253-260) (Res.26) ve II. Claudius Gothicus³⁴ (M.S. 253-260) (Res.27) dönemi sikkeleri üzerinde bulunmaktadır. Sagalassos kentinin sikkeleri üzerinde bu tip iki şekilde tasvir edilmiştir. Birinci olarak Hermes çıplak, ayakta, sola doğru gitmekte, sol kolunda bebek Dionysos' u taşımakta, sağ elinde ise

²⁶ *LIMC V-1*, s.321, no: 394; John Boardman, *Greek Sculpture, The Late Classical Period*. London, 1995, s.53, no:25.

²⁷ Erhat, 1993, s.93.

²⁸ *BMCPeloponnesus*, s.194, no: 13, Pl.XXXVI.7.

²⁹ *BMCIonia*, s.316, no:50; *SNGCop.Ionia*, 1495.

³⁰ *BMCLydia*, s.198, no: 66.

³¹ *BMCLydia*, s.205, no: 97.

³² *SNGFrance 3, Pisidie 1761-1762; Waddington Collection 3284-3285; SNGCop.Pisidia 201; Lindgren Coll. 3,717; McClean Coll. 8999, 323. 2.*

³³ *SNGvAulock Pisidien 5197.*

³⁴ *SNGCop.Pisidia 220; McClean Coll. 9008, 323.11.*

belirsiz bir nesne tutmaktadır (bkz. Res.25). İkinci olarak ise Hermes, kayaya oturmuş, sağa dönük, çıplak, sağ elinde kerykeion tutmakta, sol elinde ise bebek Dionysos'u taşımaktadır. (bkz. Res.26-27).

1.b.b. Hermes, Hades ve Persephone; Yeraltındaki ölümler ülkesinin tanrısı olan Hades'le ilgili tek efsane, Demeter'in kızı Persephone'yi ölümler ülkesine kaçırması ve devamlı orada kalmasını sağlamakla ilgilidir. Hermes de, Hades'e Persephone'yi kaçırmasında Zeus'un emriyle yardım eder.³⁵ Bu mitolojik olay da keramiklere (Res.28)³⁶, heykeltraşlık eserlere (Res.29)³⁷ ve sikkelere konu olmuştur. Ayrıca Hermes, Psykhopompos olarak, ölümlerin ruhlarını, yeraltındaki ölümler ülkesini yöneten Hades'e götürmekle görevlidir.

Hades'in Persephoneyi, Hermes'in yardımıyla kaçırmasını konu alan tasvirleri, Pisidia'da Etenna kentinin I. Philippus dönemi³⁸ (M.S. 244-249) (Res. 30) sikkelerinde görülmektedir. Bu sikke üzerindeki tasvirde Hermes, Hades'le Persephone'nin içinde bulunduğu quadrigaya yol göstermektedir. Yana açıp ileri uzattığı sol eliyle atın yularını, ileriye uzattığı sağ elinde ise kerykeion tutuyor. Ayakta duran, yarım giyimli cepheden betimlenmiş, başı sağa dönük Hades, geriye eğilmiş, sol koluyla Persephone'yi belinden kavramış ve sağ elinde kırbaç, quadrigayı sürüyor. Giyimli, sağa dönük Persephone ise, sahne yönünün tersine, sağ eli yukarıda, sol eli aşağıda, Hades'den kurtulmak için çabalıyor.

Ayrıca Hades'in Persephoneyi kaçırmasına yardım eden Hermes, Kilikia Bölgesi'ndeki Kasai³⁹ (Res.31), Kolybrassos⁴⁰ ve Syedra⁴¹ kentinin sikkeleri üzerinde de görülmektedir. Pisidia bölgesindeki Panemoteikhos⁴² (Res.32) kentinin sikkelerinde de bu tasvir vardır ancak bu kentin sikkelerinde onlara kılavuzluk yapan Hermes yoktur.

Hades'in Persephoneyi kaçırma sahnesi Hermes'siz Anadolu'daki başka bölgelerde (Lydia'da Mostene⁴³, Nysa⁴⁴ ve Tralles⁴⁵'de; Phrygia'da

³⁵ Erhat, 1993, s.56-60.

³⁶ (Çevrimiçi) <http://www.theoi.com/Gallery/K14.7.html>, 17 Kasım 2012.

³⁷ (Çevrimiçi) http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/2/27/Sarcophaguwith_the_Abduction_of_Persephone_by_Hades_%28detail%29_2.JPG, 17 Kasım 2012.

³⁸ *SNGPfälzer, Pisidien* 221.

³⁹ *SNGSwitzerland I, Cilicia* 306; *SNGFrance 2, Cilicia* 531; *SNGvAulockKilikien* 5612; *Waddington Collection* 4200.

⁴⁰ *SNGSwitzerland, Suppl. I, Cilicia* 49; Ziegler, *Münzen* 45.

⁴¹ *SNGSwitzerland I, Cilicia* 429; *SNGSchweiz II*, 1646; Ziegler, *Münzen* 134.

⁴² *Aulock Pisidiens I*, 1128.

⁴³ (Çevrimiçi) <http://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/7790/>.

⁴⁴ *SNGCop.Lydia*, no:318-319; *SNGTübLydien*, no: 3736.

⁴⁵ *BMCLydia*, s.355, no:369.

Hierapolis⁴⁶), Makedonia'da (Stobi⁴⁷) ve Sicilya'da (Enna⁴⁸) sıklıkla karşımıza çıkar.

1.b.c. Hermes ve Tykhe; Tykhe (Şans) alışıldık bir Yunan kavramının yeni bir durum sayesinde tanrı seviyesine çıkarılmasının en güzel örneklerinden biridir. Asya'nın birçok kentinde, özellikle yerel tanrısı olmayan yeni yerleşim yerlerinde Tykhe kullanılmıştır.⁴⁹ Bir kentin genel olarak refahını ve kaderini belirleyen şans tanrıçası İtalya'da Latium bölgesinde eski bir kültü olan şans ve kader tanrıçası Fortuna ile M.Ö. 1. yüzyıldan sonra özdeşleştirilmiştir. Tykhe, elinde bereket boynuzu, dümen veya bir küre üzerinde kanatlı olarak tasvir edilir.⁵⁰ Tykhe'nin resim ve heykel sanatında ve de sikkeler üzerinde sıkça tasvirleri yer almasına rağmen Hermes ile Tykhe'nin birlikte betimlendiği eserler çok az sayıdadır.

Bu tasvir, Pisidia bölgesinde Isinda'nın Elagabalus⁵¹ (M.S.218-222) (Res.33) ve büyükannesi Iulia Maesa'ya⁵² ait sikkeler (Res.34) üzerinde görülmektedir. Bu sikkelerde Hermes sağda, ayakta, sola dönük, çıplak, sağ elinde para kesesi sol elinde kerykeion tutmakta, sol koluna pelerin dolamış. Solda ise ayakta, giyimli, başında kalathos olan, sol elinde bereket boynuzu tutan Tykhe tasviri yer almaktadır.

2-Oturan Hermes Tipi: Oturan Hermes tipli sikkelerin kökeninde, Parthenon tapınağının doğu frizinde⁵³ (Res.35) yer alan Tanrılar Toplantısı'ndaki oturan Hermes kabartmasının olması muhtemeldir. Bu tip sikkelerde ilk kez M.Ö. 5. Yüzyıl sonları ile 4. yüzyıl başlarında görülürken Roma İmparatorluk döneminde ise Oturan Hermes tasviri sıkça kullanılan bir betim halini alır. Bu tipte Hermes, genelde kayaya oturmuş, çıplak, başında petasos, ayağında kanatlı sandaletleri, sola dönük, sağ elinde para kesesi ve sol elinde kerykeion tutarken tasvir edilmiştir.

Girit adasındaki Phaistos⁵⁴ (Res. 36) kentinin M.Ö. 431-300 yılları arasına tarihlenen bir sikkesi, Oturan Hermes tasvirinin erken örneklerinden birisidir.

⁴⁶ *SNGCop.Phygia II*, no: 42.

⁴⁷ Ivan Varbanov, *Greek Imperial Coins, Vol. III, Macedonia, 2007, no: 2929.*

⁴⁸ *BMCSicily*, s.59, no:9; *SNGCop.Sicily*, no:235.

⁴⁹ R.R.R. Smith, *Hellenistik Heykel*, (Çev. A.Y. Yıldırım), Homer Kitabevi, İstanbul, 2002, s.78.

⁵⁰ Erhat, 1993, 289.

⁵¹ *Aulock Pisidiens I*, 818-821; *SNGCop.Pisidia* 165; Imhoof-Blumer, *KL. M. II*, s.373, 3, Taf. XIII, br.11.

⁵² *Aulock Pisidiens I*, 829-832.

⁵³ *LIMC V-1*, s.351, no: 779.

⁵⁴ *BMCCrete*, s.61, no: 2.

Oturan Hermes tasviri, Pisidia bölgesinde 4 kentin sikkeleri üzerinde yer almaktadır.

Baris'in III. Gordianus⁵⁵ (M.S. 238-244) (Res. 37), Tranquillina⁵⁶

(M.S. 238-244) (Res. 38), Trebonianus Gallus⁵⁷ (M.S. 251-253) (Res. 39) ve Volusianus⁵⁸ (M.S. 251-253) (Res. 40), dönemi sikkeleri üzerinde; Isinda'nın Septimius Severus⁵⁹ (M.S.193-211) (Res. 41), Caracalla⁶⁰ (M.S. 198-217) (Res. 42), Roma İmparatorluk Dönemi⁶¹ (imparator belirsiz) (Res. 43) ve M.S. 235-268 yılları arasına tarihlenen⁶² (Res. 44) sikkesi üzerinde; Sagalassos'un Elagabalus'un ilk eşi olan Iulia Paula'ya⁶³ ait sikkesi ve Termessos'un Roma İmparatorluk Dönemi⁶⁴ (imparator belirsiz) (Res. 45) sikkesi üzerinde bu tasvir yer almaktadır.

3-Hermes başı-büstü tipi: Genellikle sikkelerin ön yüzünde sıklıkla görülen bir tip olan Hermes başı/büstü tasvirlerini Pisidia bölgesinde Petasoslu, Kanatlı Diademli ve Petasossuz olarak üç alt tipe ayırabiliriz.

3.a. Petasoslu; Sikkelerin ön yüzünde sıklıkla görülen bir tip olan Petasoslu Hermes tasvirinin ilk örnekleri, Hermes tasvirli ilk sikkeler olan Ainos sikkeleri⁶⁵ (Res.46) üzerinde görülmektedir.

Bu tip, Pisidia'da Ariassos'un M.Ö. 1. yüzyıla tarihlenen⁶⁶ (Res.47) ; Komama'nın M.Ö. 1. Yüzyıla tarihlenen⁶⁷ (Res.48); Kremna'nın M.Ö.1. yüzyılın 1. yarısına tarihlenen⁶⁸ (Res.49) ve Amyntas⁶⁹ (M.Ö. 36-25) (Res.50) dönemi sikkelerinde ve Sagalassos'un M.Ö 1. Yy- Erken İmparatorluk Dönemleri arasına tarihlenen sikkesinde⁷⁰ (Res.51) görülmektedir. Bu kentlerde petasoslu Hermes başı tasviri ön yüzedir.

⁵⁵ *Aulock Pisidiens II*, 298.

⁵⁶ *Aulock Pisidiens II*, 305-307; *BMCPisidia*, s.208, 5-6 (Pl. XXXIV.4); *SNGFrance 3, Pisidie* 1399.

⁵⁷ *SNGCopPisidia* 112; *Aulock Pisidiens II*, 353-356.

⁵⁸ *SNGFrance 3, Pisidie* 1414; *Waddington Collection* 3657; *Aulock Pisidiens II*, 397.

⁵⁹ *Aulock Pisidiens I*, 746-752.

⁶⁰ *SNGvAulockPisidien* 5036; *BMCPisidia*, s.224, 11. *Aulock Pisidiens I*, 753-756.

⁶¹ *SNGFrance 3, Pisidie* 1597; *Waddington* 3743; *Aulock Pisidiens I*, 757.

⁶² (Çevrimiçi) <http://www.asiaminorcoins.com/gallery/displayimage.php?album=272&pid=5566>.

⁶³ *BMCPisidia*, s. 245, 31.

⁶⁴ *SNG France 3, Pisidie* 2198; *Waddington* 4004.

⁶⁵ *SNGCop.Thrace*, Part, I, no:389-422; *BMCThrace*, s.77-81, no: 1-42.

⁶⁶ *Aulock Pisidiens I*, 372.

⁶⁷ *Aulock Pisidiens I*, 1036.

⁶⁸ *SNGFrance 3, Pisidie* 1471-1472; *Waddington* 3697-3698; *SNG Pfälzer,Pisidien* 221; *SNGCop.Pisidia* 138; *SNGvAulockPisidien* 5081; *Aulock Pisidiens II*, 908; *SNGTurkey 6*, 669-672.

⁶⁹ *BMCPisidia*43, s.215, 2; *Aulock Pisidiens II*, 927-942,962-964.

⁷⁰ Imhoof-Blumer, *KL. M. II*, s.392, 4 (Lev. XIV-9).

Ayrıca Hermes Anadolu'nun başka bölgelerinde, Makedonya'da ve Yunanistan'da da birçok kentte petasoslu betimlenmiştir.

3.b. Kanatlı Diademli: Bu tasvir, Pisidia bölgesinde Sagalassos kentinin M.Ö. 1. Yüzyıl sikkeleri üzerinde⁷¹ (Res.52)⁷² görülmektedir. Sikkenin ön yüzünde yer alan büstte Hermes, sağa dönük, başında kanatlı diademi ve omzunda kerykeionu ile betimlenmiştir. Hermes'in Kanatlı Diademli tasviri, petasoslu ve petasossuz tasvirine oranla Anadolu'da ve Yunanistan'da sikkeler üzerinde daha az görülmektedir.

3.c. Petasossuz; Pisidia'da sikkeler üzerinde Petasossuz Hermes başı-büstü tipi 4 kentte saptanmıştır.

Antiokheia'nın Antoninus Pius-Septimius Severus dönemleri arasına tarihlenen sikkelerinde (Res.53)⁷³, (Res.54)⁷⁴ ve imparatorluk dönemi (imparator belirsiz) sikkeleri üzerinde (Res.55)⁷⁵, (Res.56)⁷⁶, (Res.57)⁷⁷; Isinda'nın Augustus (M.Ö. 27-M.S. 14) dönemi⁷⁸ (Res.58); Sagalassos'un M.Ö.50-M.S.30 yılları arasına tarihlenen (Res.59)⁷⁹ ve İmparatorluk dönemi (imparator belirsiz)⁸⁰ sikkelerinde (Res.60) ve Termessos'un M.S. 2.-3.yüzyılları arasına tarihlenen sikkelerinde⁸¹(Res.61), petasossuz Hermes başı- büstü saptanmıştır. Bu büstlerde Hermes omzunda kerykeionu ile betimlenmiştir. Antiokheia hariç diğer kentlerin sikkelerinde ön yüz tipi olarak kullanılmıştır. Antiokheia da ise hem ön yüz hem arka yüz tipi olarak kullanılmıştır.

Ayrıca sikkeler dışında da bu bölgede Hermes ile ilgili başka buluntular da saptanmıştır. Adada kentinde, şimdi Isparta Müzesi'nde bulunan üzerinde Hermes'in bulunduğu bir kabartma⁸² (Res.62); Antiokheia kentinde, sunak üzerinde Hermes büstü ve kerykeion betimi⁸³ (Res.63) ve

⁷¹ McClean Collection s.277, no: 8997 (pl.322,res.13); Imhoof-Blumer "Greichische Münzen" Neue Beiträge und Untersuchungen. Munich. 1890, no: 505.

⁷² (Çevrimiçi)http://www.asiaminorcoins.com/gallery/displayimage.php?album=276&pid=644 8#top_display_media.

⁷³ SNGTübPisidien 4352; SNG vAulock Pisidien 4917.

⁷⁴ SNGTübPisidien 4354; SNGCop.Pisidia 18; BMC Pisidia, s.176, 2.

⁷⁵ SNGFrance 3, Pisidie 1067; SNGvAulockPisidien 4916; SNGCopPisidia 17.

⁷⁶ SNGFrance 3, Pisidie 1072; Waddington 3576; Krzyanowska II-2.

⁷⁷ SNGFrance 3, Pisidie 1073-1074; Waddington 3577-3578.

⁷⁸ Aulock Pisidiens I, 732.

⁷⁹ Imhoof-Blumer, KL. M. II, s.391.2-392.3 (Lev. XIV-7-8).

⁸⁰ SNGFrance 3, Pisidie 1743; BMC Pisidia, s.241, 8.

⁸¹ SNGCop.Pisidia 320-324; Imhoof-Blumer, KL. M. II, s.412-413; SNGPJPsLykaonien 546-550; SNGvAulockPisidien 5346-5353. BMC Pisidia, s.271, 29-35; SNGSchweiz II, 1443-1444.

⁸² Yalvaç Müzesi

⁸³ David M.Robinson, "Roman Sculptures from Coloneia Caesarea", ArtB IX, 1926-1927, s.53, Res. 110.

Antiokeia yakınlarındaki Bahtiyar köyünde bir Bronz Hermes heykelciği⁸⁴ (Res.64); Isinda yakınlarında bulunan Ali Fahrettin’de bir kayanın üzerinde Dioskurlar, Tanrıça ve Hermes’in adı⁸⁵; Sagalassos da, Hermes ve Ares onuruna Düzenlenen Oyunlarla ilgili bir yazıt⁸⁶ ve üzerinde pelerinli ve kerykeionlu Hermes büstünün yer aldığı bir kabartma⁸⁷ (Res.65); Sagalassos topraklarındaki Arvalı’da Hermes’e adanmış bir sunak ve sunak üzerindeki yazıt⁸⁸; Sagalassos civarında Yazıt’da bulunan ve M.S. 2. yüzyıla tarihlenen bir sütunlu lahit üzerinde de Hermes ve bir Tanrıçanın tasviri⁸⁹; Termessos’ta bulunan İki mezar yazıtında da Kâhin Hermes⁹⁰ adı; Termessos Emdir Han’da bulunan mezar yazıtı⁹¹; Makropedion (Akören)’da M.S. 175/176 ‘ya tarihlendirilen sunak üzerindeki yazıt⁹²; Misthia yakınlarındaki Bademli’de bulunan küçük bir sunak üzerinde, yüksek kabartma bir erkek (Hermes) figürü ve yazıt⁹³; Ormeleis’de Mysteri Cemiyeti ile ilgili yazıt⁹⁴; Zindan Mağarası Kutsal Alanı’nda ise üzerinde Hermes’in olduğu düşünülen bir mozaik⁹⁵ ve Burdur kentinde üzerinde Hermes’in para kesesi ve kerykeionu ile tasvir edildiği Adak Sunağı ve Yazıt⁹⁶ saptanmıştır.

Sonuç olarak Hermes tasviri Adada, Antiochia, Ariassos, Baris, Etenna, Isinda, Kodroula, Komama, Kremna, Olbasa, Prostanna, Sagalassos,

⁸⁴ Nuriye Karayaka, *Hellenistik ve Roma Döneminde Pisidia Tanrıları*, Ege Yayınları, İstanbul, 2007, s.157; Yalvaç Müzesi.

⁸⁵ Louis Robert, “Documents d’Asia Minor”, *BCH 107*, 1983, s.558, no: 6

⁸⁶ *CIG III*, 1977, 4377.

⁸⁷ Marc Waelkens, “Report on the 2002 Excavation And Restoration Campaign At Sagalassos ”, *XXV. KST*, I. Cilt, Ankara, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü 2004, s.220.

⁸⁸ Louis Robert, “Documents d’Asie Mineure”, *BCH 107*, 1983, s.574, dn.111.

⁸⁹ Marc Waelkens - Jeroen Poblome, *Sagalassos II*. (Acta Archaeologica Lovaniensia Monographiae 6) Report on the Third Excavation Campaign of 1992. Leuven, 1993, s.12.

⁹⁰ Rudolf Heberdey, *Termessische Studien*, Akademie der Wissenschaften in Wien, Wien, 1929, s.17.

⁹¹ Rudolf Heberbey, “Tituli Pisidiae I, Tituli Termessi”, *TAM III 1*, Vindobone, 1941, 910-911; 922.

⁹² George E. Bean, “Notes and Inscriptions from Pisidia”, Part I, *AnatSt IX*, 1959, s.67-117; William Mitchell Ramsay, “Antiquities of Southern Phrygia and the Border Lands II”, *AJA IV*, 1888, s.19.

⁹³ Alan S. Hall, “Notes and Inscriptions from eastern Pisidia” *AnatSt XVIII*, 1968, s.70 vd., no: 12.

⁹⁴ William Mitchell Ramsay, *The Cities and Bishoprics of Phrygia I*. Oxford 1895. s.310, no 127.

⁹⁵ Şahin Gümüş, Zindan Mağarası Kutsal Alanı, “Uluslararası Genç Bilimciler Buluşması I, Anadolu Akdeniz Sempozyumu, Bildiri Özetleri, 2009, AKMED, Antalya, s.23.

⁹⁶ Jeanne Robert-Louis Robert, “Bulletin Epigraphique” *REG LXXIX*, Paris, 1956, s..71, no: 319.19.

Seleukeia Sidera, Selge, Sibidounda, Termessos, Timbriada ve Tityassos kenti olmak üzere toplam 18 kentin sikkeleri üzerinde görülmektedir.

Pisidia bölgesinde, sikkeler üzerinde Hermes'in toplam üç ana tipi saptanmıştır. Ayakta Duran Hermes, Oturan Hermes ve Hermes başı-büstü tipi.

Bu bölgede üzerinde Hermes tasvirinin yer aldığı en erken sikke M.Ö. 1. yüzyıla aitken, en geç sikke ise II. Claudius Gothicus dönemine (M.S. 268-270) aittir.

Agorada tapım gören tanrıların başında gelen ticaret tanrısı olan ve Gymnasium'da da fiziksel ve düşünsel faaliyetlerle ilgili olarak tapım gören Hermes Anadolu'da birçok bölgede olduğu gibi Pisidia'da da önemli tanrılar arasında yerini almıştır.

Bu bölgenin sikkeleri üzerinde Hermes'in kerykeionlu ve petasoslu tasvirleri, haberci tanrı olması nedeniyle her zaman yollarda bulunması, gezginlere ve yolunu şaşırın yolculara yol göstermesi ve yolların güvenliğini sağlaması ile; para keseli tasvirleri tüccarları ve ticareti koruyan bir tanrı olması ile; Hades ile olan tasvirleri ise Ölüler dünyası ile olan ilişkisi ve kılavuz tanrı olması ile; Zeus'un emriyle Bebek Dionysos'u Nysa dağındaki perilere götürmesini anlatan tasvirleri ise Hermes'in öncelikle Zeus'un habercisi olması ve onun emirlerini yerine getirmesi ile ilgilidir. Ayrıca Hermes'in pateralı tasvirleri ise dinsel kimliği ile ilgilidir.

Genel olarak bakıldığında Hermes'in Pisidia bölgesinde çok sevilen bir tanrı olduğunu, tasvirlerinin bu bölgedeki sikkeler üzerinde yaygın olarak kullanıldığını ve Hermes'in bu bölgede geniş bir yayılımının olduğunu söyleyebiliriz. Bunda Hermes'in çok yönlü bir tanrı olmasının ve halk tarafından çok sevilmesinin önemli bir katkısı vardır. Burada özellikle 'kült' yerine 'yayılım' sözcüğünü tercih edilmesinin sebebi, bir bölgede veya kentte Hermes kültünden söz edilebilmesi için sadece sikkelere bakmanın yeterli olmamasıdır. Bir bölgede veya kentte Hermes kültürünün varlığından söz edebilmemiz için daha ayrıntılı bir çalışma yapılması ve o bölgede Hermes'e işaret eden tüm verilerin bir bütünlük içinde değerlendirilmesi gerekmektedir.

KISALTMALAR VE KAYNAKÇA

- AMNG II*, Die antiken Münzen von Thrakien, Die antiken Münzen Nord-Griechenlands *Vol. II.*, (Friedrich Münzer - Max L. Strack), Berlin, 1912.
- Aulock H.Von, "Kleinasiatische Münzstätten VIII. Die römische Kolonie Olbasa", *JNG (Jahrbuch für Numismatik und Geldgeschichte)* 21, 1971, s.15-23.
- Aulock Pisidiens I*, Hans von Aulock, "Münzen und Städte Pisidiens, Teil I, "İstanbul Mitteilungen, Beiheft, 19, Tübingen, Verlag Ernst Wasmuth, 1977.
- Aulock Pisidiens II*, Hans von Aulock, "Münzen und Städte Pisidiens, Teil I, "İstanbul Mitteilungen, Beiheft, 22, Tübingen, Verlag Ernst Wasmuth, 1979.
- Boardman, John *Kırmızı Figürlü Atina Vazoları, Arkaik Dönem*, çev. Gürkan Ergin, Homer Kitabevi, İstanbul, 2002.
- Boardman, John, *Greek Sculpture, The Late Classical Period*, London, 1995.
- Bean, George E. Notes and Inscriptions from Pisidia, Part I, *AnatSt IX*, 1959, s.67-117.
- BMCCrete*, A Catalogue of the Coins in the British Museum. Catalogue of the Greek Coins of Crete and Aegean Islands, (W. Wroth), London, 1886.
- BMCIonia*, A Catalogue of the Coins in the British Museum. Catalogue of the Greek Coins of Ionia, (R. S. Poole), London, 1892.
- BMCPisidia*, A Catalogue of the Coins in the British Museum. Catalogue of the Greek Coins of Lycia, Pamphylia and Pisidia. (G. F. Hill), London, 1897.
- BMCLydia*, A Catalogue of the Coins in the British Museum. Catalogue of the Greek Coins of Lydia (B. V. Head), London, 1901.
- BMCPeloponnesus*, A Catalogue of the Coins in the British Museum. Catalogue of the Greek Coins of Peloponnesus, (P. Gardner), London, 1887.
- Erhat, Azra, *Mitoloji Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1993, 140.
- Gümüş, Şahin, Zindan Mağarası Kutsal Alanı, "Uluslararası Genç Bilimciler Buluşması I, *Anadolu Akdeniz Sempozyumu, Bildiri Özetleri*, AKMED, Antalya, 2009.
- Hall, Alan S., "Notes and Inscriptions from eastern Pisidia" *AnatSt XVIII*, 1968, s.57-92.
- Heberdey, Rudolf, *Termessische Studien*, Akademie der Wissenschaften in Wien, Wien, 1929.
- Herodotos, *Herodot Tarihi*, çev: Müntekim Öktem, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1991.
- Imhoof-Blumer, F., *Kleinasiatische Münzen*, I-II, Wien, 1901-1902.

- Imhoof-Blumer, F., “*Greichische Münzen*” Neue Beiträge und Untersuchungen. Munich, 1890.
- Karayaka, Nuriye, *Hellenistik ve Roma Döneminde Pisidia Tanrıları*, Ege Yayınları, İstanbul, 2007.
- Krzyzanowska, Aleksandra, *Monnaies coloniales d’Antioche de Piside*, Warszawa, 1970.
- LIMC*, Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae V-1, Herakles- Kechhrias, Zürich and München, 1990.
- Lindgren Collection I*, Ancient Bronze Coins of Asia Minor and the Levant from the Lindgren Collection, (H. C. Lindgren ve F. Kovacs), California, 1985.
- McClellan Collection*, Catalogue of McClellan Collection of Greek Coins in the Fitzwilliam Museum, 3. Cilt. (S. W. Grose), Cambridge, 1929.
- Özbudun, Sibel, *Hermes’ten İdris’e*, Ütopya Yayınevi, Ankara, 2004.
- Philipsen Collection*, Sammlung Gustav Philipsen, Kopenhagen, Antike Münzen von Griechenland, 25, Asien und Afrika, (J.Hirsch), München, 1909.
- Ramsay, William Mitchell, "Antiquities of Southern Phrygia and the Border Lands", *AJA IV*, 1888, 6-21.
- Ramsay, William Mitchell, *The Cities and Bishoprics of Phrygia I*. Oxford 1895.
- Robert, Louis, "Documents d'Asie Mineure," *BCH 107*, 1983.
- Robert, J.- Robert, L., “Bulletin Epigraphique” *REG (Revue des Etudes Grecques) LXIX*, Paris, 1956.
- Robinson, David M., “Roman Sculptures from Coloniae Caesarea” *ArtB IX*, 1926-1927.
- Siebert, Gerard “Hermes” *LIMC V-1*, Zürich, München, Düsseldorf, Artemis & Winkler Verlag 1990, s. 285-387.
- Smith, R.R.R., *Hellenistik Heykel*, (Çev. A.Y. Yıldırım) Homer Kitabevi, İstanbul, 2002.
- SNGvAulockPisidien*, Sylloge Nummorum Graecorum. Deutschland. Sammlung H. von Aulock, Heft 12, Pisidien-Lykaonien-Isaurien, Berlin, 1964.
- SNGvAulockKilikien*, Sylloge Nummorum Graecorum. Deutschland. Sammlung H. von Aulock, Heft 13, Kilikien, Berlin, 1966.
- SNGCop.Lydia*, Sylloge Nummorum Graecorum. The Royal Collection of Coins and Medals, Danish National Museum, Lydia, Part I, Copenhagen, 1947.
- SNGCop.Phyrgia II*, Sylloge Nummorum Graecorum. The Royal Collection of Coins and Medals, Danish National Museum, Phrygia, Band II, Copenhagen, 1948.

- SNGCop.Pisidia*, Sylloge Nummorum Graecorum. The Royal Collection of Coins and Medals, Danish National Museum, Band 32, Pisidia, Copenhagen, 1956.
- SNGCop.Thrace*, Sylloge Nummorum Graecorum. The Royal Collection of Coins and Medals, Danish National Museum, Thrace, Copenhagen, 1942.
- SNGCop.Sicily*, Sylloge Nummorum Graecorum. The Royal Collection of Coins and Medals, Danish National Museum, Vol.1, Italy-Sicily, Copenhagen, 1981.
- SNGFrance 2 Cilicie*, Sylloge Nummorum Graecorum. France 2, Cabinet des Médailles Cilicie, (E. Levante), Paris, 1993.
- SNGFrance 3 Pisidie*, Sylloge Nummorum Graecorum. France 3, Cabinet des Médailles Pamphylie, Pisidie, Lycaonie, Galatie, (E. Levante), Switzerland, 1994.
- SNGPfalzerPisidien*, Sylloge Nummorum Graecorum. Pfalzer Privatsammlungen, Band 5, Pisidien und Lykaonien, Nr.1-586, München, 1999.
- SNGSchweiz II*, Münzean der Antike. Katalog der Sammlung Jean-Pierre Righetti im Bernischen Historischen Museum, Stuttgart, 1993.
- SNGSwitzerland I: Levante- Cilicia*, Sylloge Nummorum Graecorum. Switzerland I. Levante- Cilicia. (E. Levante), Berne, 1986.
- SNGSwitzerland I, Suppl*, Sylloge Nummorum Graecorum. Switzerland I, Supplement I, Levante- Cilicia, (E. Levante), Zurich, 1983.
- SNGTüb.Pisidien*, Münzsammlung der Universität Tübingen. 6. Heft. Phrygien – Kappadokien, München, 1998.
- SNGTüb.Lydien*, Sylloge Nummorum Graecorum. Deutschland. Münzsammlung der Universität, Tübingen, 5. Heft, Lydien, München, 1994.
- SNGTurkey 6*, Sylloge Nummorum Graecorum. Turkey 6. Burdur Museum Volume 1 Pisidia. Part 1: Adada-Prostanna, (H. Köker), İstanbul, 2011.
- TAM III*, Tituli Asia Minoris Collecti et editi auspiciis Academiae Litterarum Vindobonensis III, Tituli Pisidiae, fas. 1, Tituli Termessis et agri Termenensis, (yay. R. Hederbey), Vindobonae, 1941.
- Varbanov, Ivan, *Greek Imperial Coins*, Vol. III, Macedonia, 2007.
- Waddington Collection*, Inventaire Sommaire de la Collection Waddington. (Ed. M. E. Babelon), Paris, 1898.
- Waelkens, Marc, “Report on the 2002 Excavation And Restoration Campaign At Sagalassos”, *XXV. KST*, I. Cilt, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 2004.
- Wissowa G. - Kroll, W., “Hermes”, *RE VIII*, J.B. Metzlersche Buchhandlung, Stuttgart, 1913, s.738-792.

Ziegler, Ruprecht, *Münzen Kilikiens aus kleineren deutschen Sammlungen*. München, 1988.

http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Hermes_Pio-Clementino_Inv907.jpg.

(Çevrimiçi) <http://www.asiaminorcoins.com/gallery/displayimage.php?album=272&pid=5566>.

(Çevrimiçi) http://www.asiaminorcoins.com/gallery/displayimage.php?album=276&pid=6448#top_display_media

(Çevrimiçi) <http://www.theoi.com/Gallery/K14.7.html> 17 Kasım 2012.

(Çevrimiçi) http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/2/27/Sarcophagus_with_the_Abduction_of_Persephone_by_Hades_%28detail%29_2.JPG, 17 Kasım 2012.

(Çevrimiçi) <http://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/7790/>.



Res. 1



Res. 2



Res.3



Res.4



Res.5



Res.6



Res.7



Res.8



Res.9



Res.10



Res.11



Res.12



Res.13



Res.14



Res.15



Res.16



Res.17



Res.18



Res.19



Res.20



Res.21



Res.22.



Res.23



Res.24



Res.25



Res.26



Res.27



Res.28



Res 29



Res.30



Res.31



Res.32



Res.33



Res.34



Res.35



Res.36



Res.37



Res.38



Res.39



Res.40



Res.41



Res.42



Res.43



Res.44



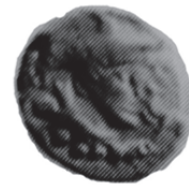
Res.45



Res.46



Res.47



Res.48



Res.49



Res.50



Res.51



Res.52



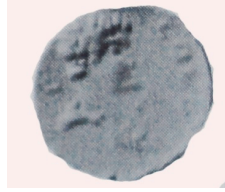
Res.53



Res.54



Res.55



Res.56



Res.57



Res.58



Res.59



Res.60



Res. 61



Res. 62



Res. 63



Res. 64



Res. 65

